

O'SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR KO'RINISHLARINING NAMOYON
BO'LISHIZaripova L.B
OXU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlik davridagi salbiy xulq-atvor ko'rinishlari – tajovuzkorlik, beparvolik, ijtimoiy qoidalarni buzish, ota-onaga qarshi chiqish, maktabdan qochish va yomon muhit ta'siriga berilish kabi holatlar tahlil qilinadi. Ushbu muammolarning kelib chiqish sabablari psixologik, ijtimoiy va oilaviy omillar nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda o'smirlarning ruhiy holati, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari va shaxsiy ehtiyojlarining o'zaro ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, bunday salbiy ko'rinishlarni oldini olish va ularni bartaraf etishning samarali psixologik va pedagogik yondashuvlari tavsiya etiladi. Maqola ta'lim muassasalaridagi psixologlar, tarbiyachilar hamda ota-onalar uchun foydali nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik, salbiy xulq-atvor, deviant xatti-harakatlar, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, profilaktika, pedagogik yondashuv, psixokorreksiya, tarbiyaviy chora-tadbirlar.

O'smirlik davri — bu inson hayotining eng muhim va ayni chog'da murakkab bosqichlaridan biridir. Jismoniy o'sish, emotsional o'zgarishlar, mustaqillikka intilish va ijtimoiy rol izlash jarayoni o'smirlarning xulq-atvorida muayyan qiyinchiliklar va salbiy ko'rinishlarning yuzaga chiqishiga olib keladi. Bu davrda salbiy xulq-atvorning turli shakllari, xususan tajovuzkorlik, befarqlik, bo'ysunmaslik, yolg'on gapirish, maktabga nisbatan loqaydlik kabi holatlar tez-tez uchrab turadi.

O'zbekiston Respublikasi hududida 2024-yilda o'tkazilgan psixologik monitoring natijalariga ko'ra, 13–17 yoshdagi 600 nafar o'quvchi (300 nafar yigit va 300 nafar qiz) ishtirokida o'smirlar orasida salbiy xulq-atvor ko'rinishlari quyidagicha taqsimlandi:

1-jadval

O'smirlar orasida salbiy xulq-atvor ko'rinishlarining uchrash chastotasi (% ko'rinishida)

Salbiy xulq-atvor turlari	Umumiy (%)	Yigitlar (%)	Qizlar (%)
Tajovuzkorlik	34,2	48,5	19,9
Beparvolik va loqaydlik	41,7	39,3	44,1
So'zda va harakatda qo'pollik	26,5	37,4	15,6
Yolg'on gapirish	31,8	28,1	35,5
Maktabga kechikish/yuz bermaslik	22,9	30,6	15,2
Giyohvandlikka moyillik	4,6	7,2	2,0
Internet va telefonga qaramlik	58,3	54,7	61,9

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, internet va telefonga qaramlik eng yuqori salbiy xulq-atvor shakli bo'lib, umumiy respondentlarning 58,3 foizida kuzatilgan. Tajovuzkorlik holati

esa yigitlarda 48,5%, qizlarda esa 19,9% darajasida qayd etilgan bo'lib, jinsiy farqlar aniq ko'rinadi. Shuningdek, yolg'on gapirish qizlarda yigitlarga nisbatan ko'proq uchrayotgani (35,5% ga 28,1%) e'tiborga loyiq.

Bu holatlar o'smirlar shaxsiy dunyoqarashi, oilaviy tarbiya, do'stlar muhitining salbiy ta'siri, psixologik beqarorlik, shaxslararo muammolar va motivatsiyaning pasayishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ayniqsa, oilada e'tibor yetishmasligi yoki haddan ortiq nazorat salbiy xulq-atvorni kuchaytiruvchi omillardan biridir.

Tadqiqotlar ko'rsatmoqda, o'smirlikda shakllangan salbiy xulq-atvor kechroq bosqichlarda barqarorlashgan shaxsiy xususiyatga aylanishi mumkin. Masalan, o'z vaqtida ogohlantirilmagan yoki korreksiya qilinmagan tajovuzkorlik kattalar hayotida antisotsial xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, o'quvchilarning salbiy xatti-harakatlariga bog'liq omillar o'rganilganda quyidagi natijalarga erishildi:

- Oilasida ajralish yoki mojaroli muhitda yashaydigan o'quvchilar orasida tajovuzkorlik darajasi 2,3 barobar yuqoriroq.
- Doimiy jismoniy jazoga duch keluvchi o'quvchilarda beparvolik va maktabga qiziqish yo'qolishi 1,8 barobar ko'p kuzatilgan.
- Telefon va ijtimoiy tarmoqlarga bog'liqlik bilan kechikish va maktabga loqaydlik o'rtasida 0,72 darajada musbat korrelyatsiya mavjud.

Salbiy xulq-atvorni oldini olishda oila, maktab va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari muhim. Tarbiyaviy muhitni sog'lomlashtirish, o'smirlarning psixologik holatini tizimli monitoring qilish, qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash, sog'lom muqobillarni yaratish orqali salbiy holatlarni kamaytirish mumkin.

O'smirlar orasida salbiy xatti-harakatlarning kuchayishida ommaviy axborot vositalari va raqamli texnologiyalarning bevosita ta'siri mavjud. Televidenie, internet platformalaridagi zo'ravonlik, tajovuzkor kontentlar, ijtimoiy tarmoqlarda xavfli "challenge"lar orqali o'smirlar nojo'ya xulqlarga taqlid qilishga moyil bo'lishmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida mashhur bo'lgan TikTok, YouTube va Telegram platformalarida salbiy kontent bilan bevosita tanishish darajasi yuqori bo'lib, bu o'quvchilar psixikasiga salbiy ta'sir o'tkazmoqda.

Yaqinda Toshkent shahri, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida o'tkazilgan monitoring tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoqlarda kuniga 4 soatdan ortiq vaqt o'tkazadigan o'smirlarda darsga loqaydlik, uy ishlariga befarqlik, tajovuzkorlik va asabiylik holatlari 1,7 barobar ko'proq uchraydi. Shuningdek, bunday o'quvchilarda uyquning buzilishi, charchoq va motivatsiyaning pasayishi holatlari ham kuzatilgan.

Boshqa tomondan, o'smirlardagi salbiy xatti-harakatlar ko'pincha shaxsiy muammolar, o'ziga ishonch yetishmasligi, do'stlar tomonidan bosim o'tkazilishi yoki ijtimoiy mavqe pastligi bilan bog'liq bo'ladi. Ayni vaqtda shaxslararo ziddiyatlar, jismoniy ko'rinishda tanqidiy munosabatlar (masalan, ortiqcha vazn yoki tashqi ko'rinish) psixologik beqarorlikni kuchaytiradi. Bu holat o'zini chetga tortish, kinoya, o'z joniga qasd qilish fikrlariga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, gender farqlari ham salbiy xulq-atvor ko'rinishlarida muhim omil hisoblanadi. O'g'il bolalar ko'proq tashqi tajovuz va faol xatti-harakatlar orqali salbiy

holatlarni ifodalasa, qizlar ichki tajriba, ruhiy bosim, izolyatsiyalash yoki o'ziga nisbatan zo'ravonlik ko'rinishida namoyon qilishadi. Bu esa turli yondashuvlarni talab qiladi: o'g'il bolalarda ijtimoiy faoliyatga yo'naltirish, qizlarda esa emotsional qo'llab-quvvatlash va ishonch muhitini yaratish muhim hisoblanadi.

Ilmiy yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, salbiy xulq-atvorni bartaraf etishda individual psixologik suhbatlar, guruh terapiyalari, rolli o'yinlar, art-terapiya va sport bilan shug'ullanish samarali natija beradi. Masalan, Toshkent shahridagi 3 ta maktabda 2023-yilda o'tkazilgan art-terapiya mashg'ulotlari natijasida o'quvchilarning tajovuzkorlik darajasi 23% ga kamaygan. Bu kabi psixoprofilaktik uslublar o'smirlarning ichki ziddiyatlarini so'zsiz ifodalashga imkon yaratadi.

O'smirlik davri — shaxsiyat shakllanishida keskin burilish nuqtasi bo'lib, salbiy xatti-harakatlarning o'z vaqtida aniqlanishi va ularga qarshi kurashish choralari jamiyat uchun strategik ahamiyatga ega. Statistika va tahlillarga asoslanib aytish mumkinki, o'smirlar orasida salbiy xulq-atvor ko'rinishlarining keng tarqalganligi jiddiy profilaktik va psixologik yondashuvlarni talab qiladi. Yoshlarda sog'lom xulq-atvorni shakllantirish uchun psixologik xizmatlarni kengaytirish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash, ota-onalarni ma'rifatli tarbiyaga jalb etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'oziyev E.E. Psixologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 276 b.
2. Avezov O.R., Ruziyev N.I. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari. – Buxoro: Kamolot nashriyoti, 2024. – 256 b.
3. Mavlonova R.X. Pedagogik va yosh psixologiyasi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021. – 218 b.
4. Karimov F. Yoshlarda ijtimoiy moslashuv va xulq nazorati. – Samarqand, 2022.
5. Nurmatova D. O'smirlar psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.
6. Respublika psixologik xizmat markazi 2024-yilgi monitoring hisobotlari.